

Spinoza'nın Duygu Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım: Duygular, İnançlar ve İnsanın Özgürlüğü

A Critical Assesment of Spinoza's Theory of Affect: Affects, Beliefs, and Human Freedom

AHMET AKTAŞ
Boğaziçi University

Received: 24.11.2017 | Accepted: 05.06.2018

Abstract: Affects are intentional structures of beliefs and desires. Many philosophers have plausibly argued that Spinoza's theory of ideas is a kind of theory of belief by this time yet this claim has rarely been taken into account when it comes to Spinoza's theory of affects, which is actually a part of his theory of ideas. This paper shows that if this point is taken seriously when regarding Spinoza's theory of affects we reach significant results about the fifth part of Ethics. To show this, I shall strive to show that all affects depend on some sort of beliefs by analyzing Spinoza's theory of affects in terms of his theory of ideas, and in particular an affirmation which an idea naturally involves. From this revelation, we will be able to see that Spinoza's theory of affects appeared in third and fourth part of Ethics is inconsistent with the fifth part of Ethics in so far as three therapy methods given in the beginning of the fifth part of Ethics are considered. Additionally, and suitably to this assertion, I will also show that arguments by which soundness of these therapy methods are guaranteed seem actually logically invalid. Finally, I will try to revise Spinoza's therapy methods by taking all errors and core ideas in Spinoza's theory of affects into consideration.

Keywords: Spinoza, affect, idea, affirmation, desire, belief, affection, freedom.

© Aktaş, A. (2018). Spinoza'nın Duygu Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım: Duygular, İnançlar ve İnsanın Özgürlüğü. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 251-272.

“Tutkunun özü bir rüyanın gölgesidir sadece. Rüyanın kendisi de bir gölgedir.”

(Shakespeare, *Hamlet*)

Giriş

Duygular üzerine erken modern döneme ait felsefi literatüre bakıldığında dikkat çeken noktalardan biri, bu çalışmaların çoğunda akıl ya da irade aracılığıyla duygulara hakim olunabileceğini göstermek sarfedilen büyük çabadır.¹ Bu çaba Descartes, Locke, Bramhall gibi tanınmış filozofların çalışmalarında açıkça görülebilir. Duygular ile akıl arasındaki dikotomiye merkeze almaları bakımından Platonik geleneği devam ettiren Descartes ve Brahmall gibi filozoflardan birçok açıdan farklı noktalara dayansalar da dönemin natüralist filozofları Hobbes ve Spinoza bile duyguların dizginlenebilmesi veya ortadan kaldırılabilmesi için çeşitli yöntemler salık vermiştir. Akıl ve irade meselesine monist/natüralist yaklaşımının doğal bir sonucu olarak Spinoza duyguların bastırılmasında zihnin irade gücünden ziyade anlama gücüne vurgu yapmış, duyguların kaynaklandığı bire bir olmayan fikirlerin bire bir olanlarla değiştirilmesi sonucu keder verici duyguların ortadan kaldırılabilmesini, yahut doğaya hakim zorunluluğun farkına varılmasıyla duyguların dizginlenebileceğini savunmuştur.

Bu makalede Spinoza'nın keder verici duyguların etkisinden kurtulmak için *Ethica*'nın beşinci kısmında öne sürdüğü terapi yöntemlerinin *Ethica*'nın önceki bölümlerinde ortaya konulan duygu teorisiyle tutarlı olmadığını ve bu yöntemlerin sunulduğu önermelerin mantıksal olarak geçersiz olduğunu gösterecek, daha sonra bu terapi yöntemlerini revize etmeye çalışacağız. Bunu yapabilmek için öncelikle *Ethica*'nın üç ve dördüncü bölümlerinde ortaya konulan duygu teorisinin Spinoza'nın idea kuramıyla olan bağlantısına yoğunlaşacak, Spinoza'ya göre her ideanın bir olumlama/inanç içermesinden hareketle duyguların da bir tür olumlama/inanç (*konatif olumlama/inanç*) içermek zorunda olduğunu savunacağız. Bunun sonucunda Spinoza'nın duyguları dizginlemek veya ortadan kaldırmak için sunduğu üç terapi yönteminden ilkinin sunulan duygu teoriyle

¹ Bu makalenin yazılmasına neden olan *Ethica*'nın beşinci kısmına dair ilk kuşkuları zihnimde uyandıran Abdussamet Şimşek ile makalenin tamamlanmamış hallerini okuyup ayrıntılı eleştirilerini esirgemeyen Utkan Atbakan, Sanem Soyararslan ve Maşuk Şimşek'e teşekkürü borç bilirim. Bu makalenin son haline kavuşması sürecinde bu kişilerin psikolojik ve analitik destekleri göz ardı edilemez.

tutarsız olduğunu göreceğiz. Diğer iki yönteme gelince, Spinoza'nın bu iki terapi yöntemini sunduğu argümanların mantıksal olarak geçersiz olduğunu göstermeye çalışacağız. Makalenin son kısmında ise Spinoza'nın argümanlarındaki hataları ve ortaya koyduğu duygu teorisinin idea kuramıyla ilişkisini dikkate alarak bu terapi yöntemlerini “daha Spinozacı” hale getirmeye çalışacağız.

1. Duygular ve *Konatif Olumlama*

Duyguların IIDef.3'te² yapılan tanımında, duygular bedeninin bir tür duygulanışı ve bu duygulanışların zihinde oluşan ideaları olarak tanımlanır. Fakat bu duygulanışları ve ideaları karakterize eden şey bireyin varolma gücünde (*vis existendi*) artmaya veya azalmaya yol açmalarıdır. Dolayısıyla Spinoza'ya göre bir duygulanış veya ideanın etkisi sonucu deneyimlenen varlık gücündeki *değişimlerin kendisi* birer duygudur. Dolayısıyla bir duygu “*zihnin kendi bedeninin öncekinden daha fazla ya da az varoluş gücüne sahip olduğunu olumladığı bir fikirdir*” (IVP14d). Peki burada kullanıldığı şekliyle “fikir/idea” kavramından Spinoza ne anlamaktadır? Bir eşkenar üçgenin zihindeki fikri ile yaşanan bir sevinç aynı manada birer fikir midir? Başka bir deyişle bir duygu hangi manada bir fikirdir? Bu soruya cevap vermek bu makaledeki ana amacımız değil. Fakat Spinoza'nın bütün idealarda ortak olduğunu düşündüğü “olumlama-olumsuzlama içerme” niteliğine bu makalenin ilerleyen bölümlerinde öne sürülecek iddialar için daha yakından bakmalıyız.

Spinoza'ya göre her idea, idea olması bakımından bir olumlama veya olumsuzlama içerir. Yani bir idea, idea olması bakımından kavrandığı an bir şeye, duruma vs. dair içeriği doğru olarak kabul edilmiş bir inanç içerir (IIP49S; Bennett, 1984, Gilbert, 1991; Lenz, 2013; Rocca, 2003; Steinberg, 2005). Bu açıdan bir ideaya sahip olmak bir inanca sahip olmak demektir.³ Örneğin güneş ideasına sahip olmak, bu ideanın içerdiği olumlamalardan biri olduğundan, güneşin dünyadan farklı bir şey olduğuna, güneşin ısı yaydığına vs. inanmak demektir. Buna ek olarak, bir ideanın nesnesi *exten-*

² Makalede Spinoza'nın eserlerine atıf yapılırken Edwin Curley'in alıntılama yöntemini kullandım. Alıntılarının çoğu *Ethica*'ya olduğundan özellikle gerekmediği müddetçe *Ethica*'ya yapılan atıfların başına “E” konulmamıştır. Bkz. (Lord, 2010, s.12), (Spinoza, 1985, s. XIX).

³ Ayrıca bkz. Davidson (2000), Lin (2009), Matson (1994), (Tóth, 2016).

sioya ait bir tarz olduğundan ve *extensioya* ait her tarz varlığını sürdürmeye çabaladığından, bir ideanın da varlığını sürdürmeye çabaladığını düşünebiliriz (Steinberg, 2005, s. 154). Dolayısıyla varlığını sonsuza kadar sürdürmeye çalışan bir idea bedeninin duygulanışlarında olduğu gibi ancak daha büyük bir nedensel güce sahip bir idea tarafından bastırılabilir.⁴ Başka bir deyişle Spinoza'ya göre bir ideanın içerdiği olumlama ancak bu olumlamanın içeriğine ters ve daha güçlü⁵ bir idea tarafından olumsuzlanabilir. Örneğin zihnimde iki yıldızın etrafında dönen bir dünya ideası oluşturabilirim fakat sahip olduğum güneş ideası aynı zamanda iki yıldızın etrafında dönen bir dünya ideasının fiili varlığını olumsuzladığından bu dünya ideasının içerdiği ideanın fiili varoluşunu ifade eden inanç daha güçlü bir inanç tarafından dışlanmış olur. Bir başka örnekle, eğer "kanatlı at" ideası edinseysem bu idea birçok inançla birlikte kanatlı bir atın varolduğunu ifade eden bir inanç edindiğim manasına gelmektedir. Spinoza'nın ifadesiyle:

Zihin kanatlı attan başka bir şeyi algılamamış olsaydı, o atın gerçeklikte varolduğunu düşünecek ve onun varoluşundan kuşku duymasını gerektirecek bir nedeni, yani olumsuzlama yetisi olmayacaktı (II49S).

Fakat normal şartlar altında "at" ideasına sahip olduğum müddetçe "kanatlı at" ideasının içerdiği inancı dışlayan bir ideaya sahibimdir. Bu durumda kanatlı at ideasına sahip olmaya devam etsem bile kanatlı at ideasının içerdiği *temsil edilen şeyin edimsel varlığını* olumluyan inanç daha güçlü bir inanç tarafından dışlandığından yeni durumdaki kanatlı at ideası önceki durumdaki ile eşdeğer değildir. "At" ideasına sahip olan biri kanatlı atların varlığına inandığını ifade etse bile artık bu doğrulama mental bir doğrulama değil sözsözsel bir doğrulamadan ibaret olacaktır.

Duygular ile ideaların içerdiği inanç arasındaki ilişkiyi görebilmek *conatus* doktrini ile idealar arasındaki ilişkiyi ele almamız gerekiyor.⁶

⁴ Çeşitli tartışma ve yorumlar için bkz. (Rocca, 2003, s. 212; Steinberg, 2005, s. 151).

⁵ Bir ideanın gücü onun nedensel kudreti, yani ne kadar çok şeyi etkilemesi ile ilgili bir durumdur. Ayrıca bkz. (Steinberg, 2005, s. 150-152)

⁶ Duygular ile inanç arasındaki ilişkiye açık bir şekilde dikkat çeken çalışmalardan (benim bildiğim kadarıyla) en dikkate değerisi Bennett'inkidir (Bennett, 1984, 273-275). Bennett duygular ile inançlar arasındaki ilişkiyi bir duygunun nesnesinin (object of an emotion) ne olduğu sorusuna bir cevap vermek üzere inceler. Bennett, duygular ile inanç arasındaki ilişkinin varolmayan şeylerden kaynaklanan duyguları açıklamak için önemli bir açıklayıcı güce sahip olduğunu savunur (duvarın arkasında bulunmayan bir aslandan korkmam durumunda olduğu gibi). Bennett'e göre duyguların nesnesi duygunun ilişkili olduğu inanç ne hakkında ise odur.

Spinoza'ya göre ideaların yönelimselliği ile *conatus* doktrini arasında çok güçlü bir bağ vardır. Her idea bedene ait bir durumu veya duygulanışı doğrular (IIP13,16,26; IVP14). Bedene ait her durum *conatustan* kaynaklanır (IIIP10), yani bireyin varoluş gücünü artırma çabasının bir ifadesidir. Dolayısıyla, birey tarafından arzulan her şey, en azından o şeyin *conatusu* destekleyeceğini, yani bireyin varoluş varoluş gücünde artış yaratacağını olumlayan bir inanç içermek zorundadır. Başka bir deyişle insanın *conatusuna* hiçbir katkıda bulunmayacağına *inandığı/bhayal ettiği* bir şeyi arzulaması veya yapması mümkün değildir.⁷ Spinoza'ya göre hiç kimse yerine getirilmesinin çığnenmesinden daha zararlı olduğunu düşündüğü/inandığı bir söze sadık kalmaz (TP, II,12).⁸

Bir duygu en temelde *conatusu* desteklemeye yönelik, yani eyleme kudretini artırmayı amaçlayan bir arzu sonucu elde edilen bir duygulanış veya bu duygulanışa ait ideanın varoluş gücünde yaptığı değişim olduğundan duyguların gerçekliğini kuran duygulanış veya idealar da bir tür inanç içermek durumundadır. Dış dünyaya dair bir şeyi olumlamanın ötesinde dış dünyada nasıl eyleyeceğimizi, belli eylemler ve bu eylemlere ait ideaların yarattığı duyguların neden o şekilde olduğunu belirleyen ve doğal olarak belli bir zorunluluğun ürünü olan bu inançlara *conatus* doktrininden hareketle *konatif inanç* (conative belief) yahut *konatif olumlama* (conative affirmation) diyeceğim.⁹ *Konatif inançlar* ideaların içerdiği inançların *conatusla* ilgili yönlerini kapsayan inançlar olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla *konatif inançlar* yahut *konatif olumlamalar*, ideaların içerdiği olumlamalara/inançlara benzer şekilde, dile getirilmek zorunda değildir. Daha çok bir

⁷ Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Burada kullanıldığı biçimiyle inanç, her ideanın içerdiği olumlamadan bahsettiğimiz kısımda yaptığımız ayırmada olduğu gibi, dile getirilen inançlar değil eylemlere yön veren olumlamalardır. Bu ise tam anlamıyla şu manaya gelmektedir: Kişinin arzuladıkları ne ifade ettiği değil ne yaptığıdır. Bu iddia doğrudan Spinoza'nın idea kuramı ile *conatus* doktrinini birlikte düşünüldüğünde ulaşılan bir sonuçtur. Bu durumda varoluş gücünde düşüş yaratacak iki şey arasında seçim yapmak zorunda kalan bir özne hangisini seçerse seçsin, *conatus* ilkesi gereğince daha az keder yaratacağına "inandığı", daha az keder yaratacağını hayal ettiği şeyi seçmiştir. Bunun sonucunda ise çok küçük olsa bile daha fazla keder verici bir durum yerine daha az keder verici bir durum yaşamının verdiği sevinç tatmıştır.

⁸ Spinoza'nın arzu ve duygu teorilerini birlikte okuyan, bu makalede savunulan görüşle de oldukça benzer noktaları savunan Türkçe'ye çevrilmiş çok güzel bir makale için bkz. (Reijen, 2011).

⁹ Spinoza'nın inanç kelimesini günlük anlamından çok farklı bir anlamda kullanıldığı hatırlandığında pek bir sorun kalmazsa bile isteyenler *konatif inançlar* teriminin yerine *konatif olumlamalar* terimini koyabilir. Bu ikisinden bir ve aynı şeyi anlıyorum.

belli bir grup ideanın *conatus*la ilişkilenen tarafına dair bir olumlama olduklarından kendilerini sözlerden çok eylemlerde dışa vurdukları dahi söylenebilir. Yani *konatif olumlama* arzuyu var kılan ve arzunun o şekilde olmasını belirleyen idealerin içerdiği bir olumlama türüdür. *Konatif inanç*ların şekillendirdiği arzular ve duygulardaki bu belirlenime *konatif belirlenim* (conative determination) denilebilir. Bu inançlar/olumlamalar beden in geçmiş etkilenmelerinden kalan, bedene ait olumlamalar/inançlardır. Bir örnek üzerinden anlatacak olursak Spinoza'nın *Ethica*'nın dördüncü kısmında verdiği Medea örneğini hatırlayalım. Medea "Daha iyi olanı görüyorum ve daha iyi olduğunu düşünüyorum, ama yanlış olanı tercih ediyorum..." der. Spinoza'nın Medea hakkındaki yorumu ise Reijen'in de ifade ettiği gibi şu şekilde olacaktır: Doğru olanı bilmesine rağmen, başka bir şekilde davranamazdı, bu adamı arzuluyordu, intikam istiyordu ve çocuklarını öldürdü. İşte bu başka bir şekilde davranamama durumu *konatif belirlenim*in bir ifadesidir. Bu belirlenim belli karşılaşmaların sonucunda elde edilen idealerin içerdiği olumlamaların *conatus*la ilişkilenen içeriğinin ta kendisidir. Bu şekilde düşünüldüğünde aslında Medea açısından "kötü olan" dediği iyidir, en azından bedeninin durumu bu şekilde görmesine belirlenmiştir (*konatif belirlenim*).

Spinoza'nın "Birinin bir şeyi sevdiğini hayal etmemiz bizim de o şeyi sevmemize yeter." demesi kanatlı at örneği hatırlanırsa bu örneğin *konatif inanç*larla ifade edilmiş halinden başka bir şey değildir (IIIP31).¹⁰ Çünkü Spinoza'ya göre bir şeye dair, tanımadığımız birinin o şeyi sevdiğini belirten bilgidен başka etkilenime sahip değilssek *conatus* ilkesi gereği o şeyi zorunlu olarak severiz. Denklemi değiştirip, o şeye dair hiçbir inanca sahip olmayıp sadece nefret ettiğimiz birinin o şeyi sevdiğini hayal ettiğimizi/inandığımızı düşünecek olursak bu durumda o şeyden zorunlu olarak nefret ederiz. Dolayısıyla bir duygunun içerdiği *konatif inanc*ları dışalayan bir inanç olmadığı müddetçe kişi o duygunun etkisinde kalır.

Spinoza'nın istenççi ilkesi (voluntarist principle) ile beraber düşünüldüğünde *konatif inanç*ların sözlerle ifade edilen bir inançtan ziyade eylemlerde ifade edilen bir inanç olduğu daha açık görülür:

¹⁰ Spinoza'nın duyguların mekanizmasını içerdikleri hayal elementine bağlı olarak analiz ettiği IIIP13-35'e bakılırsa bu önermelerde geçen "hayal etme" kavramı ile burada ortaya konulduğu şekliyle "inanma" kavramının yer değiştirilebilir olduğu kolayca görülebilir.

Bütün bunlardan açıkça anlaşıldığına göre, biz bir şey için çabalıyorsak, onu istiyorsak, ona iştah kabartıyorsak, yani onu arzuluyorsak, bunu o şeyin iyi olduğuna hükmettiğimiz için yapmıyoruz; tersine bir şeye çaba harcadığımız, onu istediğimiz, ona iştah kabarttığımız, yani onu arzuladığımız için o şeyin iyi olduğuna hükmediyoruz (IIP9S).

Dolayısıyla yaşanan her duygu o duygunun gerçekliğini kuran ideanın içerdiği inanç ve bu inançla nedensel bağa sahip inançlarla doğrudan bağlantılıdır. Farklı duyguları birbirinden ayıran şey bu duyguların bir idea olmaları bakımından içerdikleri ve etkiledikleri farklı *konatif inançlardır*.¹¹ Ayrıca bir inancın ancak bu inanca karşıt ve bu inançtan daha güçlü başka bir inancın edinilmesiyle ortadan kalkacağı hatırlanırsa; bir duygunun da ancak kendisine aykırı ve kendisinden daha güçlü bir duygu tarafından bastırılabilceği (*coercere*) veya ortadan kaldırılabilceği görülür (IVP7).

Burada söz konu olan bir ideaya içkin inançların bireyi bir şeyi arzulamaya "itmesi"nden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle bir hisse veya tutkuya sahip olmak bizim tarafımızdan yapılan bir tercih değil, daha ziyade bizim "yolumuzla" ortaya çıkarılan bir duygu/etkidir. Tam da bu açıdan gerçekte ne istediğimizi gösteren şey ne yaptığımızdır.

Buna ek olarak ikinci ve üçüncü tür bilgi altında incelenen idealar birinci türdekilerin aksine sadece bedeninin bir dış nedenden nasıl etkilendiğini, yani bir cisme dair inancın yanında bedeninin o cisimden niçin o şekilde etkilendiğinin bilgisi (nedenlerin bilgisi) olduğundan bedeninin özü değişmediği sürece- doğası gereği değişmezdir. Yani bu tür idealar bedeninin değişmez özüne yani bedeninin duygulanışlarını belirleyen fiziksel yasaları doğruladığı için bu tür ideaların içerdiği inançların başka bir idea tarafından bastırılması veya dışlanması mümkün değildir.¹² Dolayısıyla farklı

¹¹ Burada duyguların içerdiği ve neden o şekilde yaşandıklarını belirleyen inançlara *konatif inanç* demekle Curley'in duyguları birbirinden ayıran şeyin içerdikleri farklı inançlar olduğu iddiasından daha farklı bir şey ifade etmiş oluyorum (Curley, 1988, s.129). Çünkü Curley'in duyguların bir içerdiği inançtan anladığı daha çok Stoacı *phantasiolar* benzer. Oysa makalenin ilerleyen kısımlarından anlaşılacağı gibi *konatif inançlar* Curley ve Stoacıların kendi kavramları üzerinden yaptığı gibi doğru veya yanlış olarak nitelenemez.

¹² Bu kısım Spinoza'nın *Ethica*'nın dördüncü kısmında *akrasia* durumuna ilişkin söyledikleri ile çelişiyor gibi gözükebilir. Ben üçüncü bilgi türü ile *akrasia* arasındaki uyumsuzluk ve insanın tözün sonlu (finite) bir tarzı olmasından hareketle insanın hiçbir zaman bütünüyle üçüncü bilgiye dayanarak yaşayamayacağı sonucunu çıkarma eğilimindeyim. Çünkü tümüyle üçüncü bilgiye dayanarak yaşayan birinin VP37'de Spinoza'nın açıkça belirttiği gibi hiçbir *akratik* durum yaşamaması gerekmektedir. Fakat Spinoza IVP3-6 arasında açıkça

bilgi türlerine ait ideaları birbirinden farklı kılan şey bunlar arasındaki doğruluk veya yanlışlık ilişkisi değil bu ideaların içerdiği inançların nesnesi ve bu nesne ile olan ilişkisidir. Dolayısıyla ideanın içerdiği inancın doğruladığı şeyin değişime açık olması, açık-kolayca dışlanabilir bir şey olması ya da bedeninin değişmez özüne dair sabit inançlar olması farklı bilgi türleri arasındaki ana farklardan biridir. Bu açıdan bilgi türlerini birbirinden ayıran şey içerdikleri olumlamanın ne hakkında olduğu ve inançların hakkında olduğu bu şeyin inançları değişime ne kadar açık kıldığıdır. Örneğin birinci tür bilgide bir ağacı barınak sağlayan veya meyve veren bir şey olarak görüp buna göre davranırken ikinci veya üçüncü bilgi seviyesinde ağacı kendisi olarak ele alırız. Bu durumda bilgimiz sadece ağaçtan nasıl etkilendiğimizle ilgili değil ağacın kendisine dair bir bilgi edindiğimizden ağaçtan niçin o şekilde etkilendiğimizle de ilgilidir. Başka bir düzlemde ise bu bilgi türlerini ayıran şey içerdikleri inançların başka bir inanç tarafından dışlanabilir olup olmamasına göre duygusal dalgalanmalarda insanı ne kadar aktif ne kadar pasif kıldığıdır. İkinci ve üçüncü bilgi türlerinde inançların içeriğini belirleyen şey nesneden nasıl etkilendiğimiz değil nesnenin kendisi olduğundan bu tür inançlar bedeninin özü değişmediği sürece değişmez, Spinoza'nın deyişiyle "bire bir"dir. Böyle kavrandığı müddetçe kendi bedeninin değişmez özüne ait inançlara dayanarak davranmak, bir eylemi sadece o bedeninin doğasına ilişkin bilgi üzerinden açıklamayı da mümkün kılar. Bir şeyin bire bir nedeni olmamız ise o şeyin yalnızca bizim doğamız aracılığıyla anlaşılabilceği demek olduğundan, kendi bedenimizin değişmez özüne ait inançlara dayanarak davranmamız bire bir ideaya sahip olduğumuz ve eylemimizin nedeninin bizzat bu idea/inanç olduğu manasına gelir.

Özetle, şu ana kadar duyguların bedeninin varoluş gücünde artış veya azalışı ifade eden/olumlayan idealar olduğunu, bu ideaların ancak bu ideanın içerdiği inançtan daha güçlü ve o inancı dışlayan bir başka inanç içeren bir idea tarafından dışlanabileceğini ifade ettik. Sonuçta Spinoza'ya göre her eylemin ve eylem sırasında içerisine düşülen duygunun *konatif*

insanın her zaman kendisinden daha güçlü bir dış nedenin etkisi altında kalabileceğini ifade etmektedir. Bu mesele ile ilgili yakın döneme ait bir tartışma için bkz. (Sandler, 2005), (Soyarslan, 2014b). Burada sunduğum yaklaşım Soyarslan'ın yaklaşımına birçok noktada katılmakta ama vardığı sonuçla ondan ayrılmaktadır. Dolayısıyla Sandler ve Soyarslan arasındaki çatışmaya da bir çözüm önermektedir.

olumlamlardan /inançlardan kaynaklandığını ve zihindeki psişik güçlerden ibaret olan sözkonusu inançlar arasında türsel bir farktan ziyade kudret derecelerine dayanan bir farkın bulunduğunu görmüş oluyoruz.

2. Spinoza'nın Tutkusu: Keder Verici Duyguların Üstesinden Gelebilmiyoruz mu?

Duyguların doğasına dair bu incelememizden hareketle Spinoza'nın *Ethica*'nın beşinci kitabında duyguların dizginlemek için öne sürdüğü üç yöntemin yapılan duygu tanımına göre geçerliliğini ve uygulanabilirliğini tartışabiliriz.¹³ "Ayrırma ve birleştirme" olarak adlandırabileceğimiz ilk yöntemi Spinoza şöyle açıklar:

Ruhsal bir heyecanı yani bir duyguyu bir dış nedenin düşüncesinden uzaklaştırıp başka düşüncelerle birleştirirsek, o zaman dış nedene yönelik sevgimiz ya da nefretimiz ve bu duygulardan kaynaklanan zihinsel dalgalanmalarımız da sona ermiş olur (VP2).

Duyguya neden olan inancın nesnesinin inançtan koparılmasını önerdiği için bu önermenin iradi bir inanç formasyonunun mümkün olduğunu varsaydığı görülüyor. Fakat yukarıda bir inancın ancak bu inanca karşıt ve bu inançtan daha güçlü başka bir inancın edinilmesiyle ortadan kalkacağından hareketle bir duygunun da ancak kendisine aykırı ve kendisinden daha güçlü bir duygu tarafından bastırılabilirliği (*coercere*) veya ortadan kaldırılabileceğini ifade etmiştik (IIP17S, IVP7). Başka bir deyişle bir fikrin fikir olması bakımından içerdiğinin dışında bir olumlama veya olumsuzlamaya konu olmayacağı düşünüldüğünde duyguları ortaya çıkaran inançlar üzerinde iradi bir etkide bulunulamayacağı sonucuna varılabilir (IIP48S).¹⁴ Bu durumda Bennett'in de işaret ettiği gibi (Bennett, 1984, s. 286) Spinoza'nın IIP48,49 ve VP2'te öne sürdüğü inanç formasyonu

¹³ Burada Spinoza'nın terapi yöntemlerine getireceğimiz eleştirilerden bazılarının benzerleri ve diğer bazı eleştiriler Bennett'in (1884) ve Lin'in (2009) çalışmasında bulunabilir. Fakat burada getirmeye çalışacağımız eleştirilerde Bennett işaret etmediği yahut yanlış işaret ettiği noktalara odaklanacağız. Bu eleştirilere karşı Spinoza'nın terapi yöntemlerinin bir savunusu için bkz. (Marshall, 2012).

Burada ortaya konulmaya çalışılacak sorunları göz ardı ederek Spinoza tarafından ortaya konulan terapi yöntemlerinin, özellikle de duygulara dair uygun idealer edinme yönteminin geçerliliğini gerekçelendirmeye çalışan güncel çalışmalardan bazıları için bkz. (Hampshire, 2005; Kisner, 2008; Marshall, 2013 ve 2014; Soyarslan, 2014a).

¹⁴ "Bir duygu kendisine aykırı ve kendisinden daha güçlü bir duygu olmadıkça ne bastırılabilir ne de ortadan kaldırılabilir." (IVP7).

aracılığıyla duyguların bastırılabilmesi hatta ortadan kaldırılabilmesini iddia eden bilişsel terapi yöntemi Spinoza'nın kendi duygu tanımlarına gereği uygulanamazdır. İradeli olarak bir duyguyu nedeninden ayırabilmesini düşünenler Spinoza'nın IIP49S'de bahsettiği, kelimelerle (*verba*) fikirlerin doğasını birbirine karıştıranlara benzer. Çünkü bu kişiler "algıladıkları şeylere karşı bir şeyi kelimelerle olumluluklarında veya olumsuzluklarında, algıladıklarına karşı bir istem gösterebileceklerini düşünürler, çünkü algıladıklarına kelimelerle olumlayarak ya da olumsuzlayarak karşı çıkabileceklerini sanırlar".¹⁵ Oysa "yetersiz ve bulanık olan fikirler tam, yani açık ve seçik olan fikirler gibi aynı zorunluluğun eseridir" ve bu zorunluluğun dışardan bir güçle kırılması söz konusu değildir (IIP32, 48, 49).

Spinoza'nın "zorunluluğun farkına varma" olarak adlandırılabilen ikinci yöntemi VP6'da şu şekilde sunulur: "Zihin her şeyin zorunlu olduğunu anladıkça duygular üzerindeki hakimiyetini artırır, yani duygulara daha az maruz kalır."

Spinoza bu önermeyi IIP48 ve IIP49'a dayandırır. Bu iki önermedeki temel iddia şudur: Eğer N nedeni bende keder yaratıyor ve ben bu kederden dolayı N'ye öfke duyuyorsam, kederimin nedeninin sadece N değil N ve M'nin her ikisi olduğuna inanırsam bu durumda nefretim M ve N arasında dağılacığından N'ye duyduğum nefret azalır. Dolayısıyla eğer insan yaşadığı bütün duyguları *Natura Naturans*'in sonsuz nedenler zincirinin bir parçası olarak kavrar ve buna inanırsa bu durumda yaşadığı bir duygu sonsuzca nedene dağılacığından bu duygudan daha az etkilenecektir.

¹⁵ Bu noktada Spinoza'nın sunduğu "ayırma ve birleştirme" yöntemiyle temelde oldukça benzer yöntemlerin daha önce Stoacılar ve Descartes tarafından sunulduğu ve Ethica'nın III. kısmının başında Stoacı ve Kartezyen duygu terapilerinin Spinoza tarafından açıkça eleştirildiği hatırlanırsa "ayırma ve birleştirme" yönteminin Spinozacı duygu tanımlarıyla uyumunun öngörülebilir. Descartes *Les Passions de l'Ame*'nin birinci bölümünün 47. maddesinde zihne ait bir hassa olan iradenin tutkuları doğrudan bastıramayacağını veya ortaya çıkaramayacağını, fakat duygulara bağlı şeylerin temsilleriyle dolaylı yoldan duyguları bastırabileceği veya kuvvetlendirebileceğini, bunu da iyi ve kötünün bilgisine başaracağını söyler: "İstencin uygun silahları derken ruhun, eylemlerini yönetirken onlara göre davranmaya çabaladığı iyi ve kötünün bilgisine dair kesin ve sağlam yargıları anlıyorum" (I.48). Stoacı duygu teorisine göre ise duygular, en temelde bu duygulara yol açan yanlış değer sisteminden kaynaklanır. Bu yanlış değer sistemi ise aklın, ruhun *phantasiaları* üzerine yoğunlaşması sonucu değiştirilebilir. Ruhu rahatsız eden duygular bu yeni değer sistemiyle birlikte oluşan doğanın düzeniyle uyum içindeki inançlarla tamamen ortadan kaldırılabilir.

Bu kanıtlamaya getirilebilecek en güçlü ve basit itiraz öncüller kabul edilse bile argümanın yanlış sonuca vardığıdır. Eğer IIIP48 ve IIIP49'daki argüman doğru anlaşılıdıysa bu argümandan çıkan sonuç VP6'da ifade edildiği gibi kişinin duygulardan *daba az etkileneceği* değil *hiç etkilenmeyeceğidir*. Çünkü sınırlı büyüklüğe sahip bir duygunun sonsuz nedene dağılması, limit gereği sınırlı bir şeyin sonsuza bölümü sıfır olduğundan, duygunun miktarının sifıra yaklaşması ve limit gereği sıfır olması yani o duygunun ortadan kalkması demektir. Fakat insanın duygulardan hiç etkilenmemesi teorisinin varsayımlarına göre açıkça saçmadır.

Bir başka muhtemel itiraz ise Spinoza duygunun şiddetinin dağılımından bahsederken niteliksel değil de niceliksel bir ilkeye bağlı kalmasına yöneltilebilir. Spinoza duygunun şiddetinin dağılımından bahsederken niteliksel değil de niceliksel bir ilkeye bağlı kalırken bu iddiasını nereye dayandırmaktadır? Spinoza bu örtük varsayımı sorgulamaya gerek duymaksızın kabul edip kanıtlamasını üzerine kurar. Çok sevdiğim birini Ali'nin tek başına değil Mehmet'le birlikte öldürdüğünü öğrenirsem Ali'ye duyduğum nefret Spinoza'nın iddia ettiği gibi *zorunlu olarak* azalır mı, Ali'ye duyduğum nefretin *miktarı* azalmaksızın aynı nefreti Mehmet'e de mi duyarım?¹⁶ Bu durumda Spinoza Ali ve Mehmet'e aynı *miktarda* nefret duymaya başlamam durumunda olduğu gibi, yeni durumda nefretimin *miktarmda* bir azalma olmaksızın *oranında* bir azalma olacağını kabul etmek yerine nefretimin hem *miktarmda* hem de *oranında* azalma olacağı varsaymakta ama bu ihtilafli varsayım için zorlayıcı bir gerekçe vermemektedir.

Buna ek olarak dikkat edilirse VP6'nın kanıtlamasında Spinoza "zihin duygulara (*affectibus*) daha az maruz kalır ve onlardan daha az etkilenmeye başlar" demektedir, yani sadece edilgin duygulardan (*passio*) değil bedene ait her türlü duygudan (*affectus*) bahsetmektedir. Dolayısıyla bir aktif sevinç yaşıyorsam bu önermeye göre bu duygunun zorunluluğunu aldığım da sevincimin azalması gerekmektedir. Örneğin Ayşe'yi çok seviyorsam önerme gereği bu duygunun zorunluluğunu anladığımda sevgimin de azalması gerekmektedir. Fakat bu nokta da bir önceki gibi günlük hayat-

¹⁶ Bennett da bu noktaya işaret etmekte ve Mehmet'e duyulan nefretin Ali'ye duyulan nefretin *miktarmı* (amount) değil *oranını* (proportion) değiştireceğini öne sürmektedir (Bennett, 1984, s.338).

taki deneyimlerler dikkate alındığında tartışmaya oldukça açık görünmektedir. Özetle Spinoza'nın "zorunluluğun farkına varma" yöntemi, duyguların yoğunluğunun dağılımından bahsederken Spinoza'nın en temeldeki varsayımı dayanaksız olduğundan ve önermede ifade edilen çıkarımın yanlış olmasından ötürü *Ethica*'nın beşinci bölümünde sunulduğu şekliyle oldukça sorunlu bir yöntem olarak kalmaktadır.

Son olarak VP₃₋₄'te sunulan "uygun bilgiler edinme" olarak adlandırılabilir yöntem Spinoza şöyle ifade eder: "Bir duygu edilgin bir duyguya, hakkında açık ve seçik bir fikir oluşturduğumuz anda edilgin olmaktan çıkar." (VP₃) Spinoza VP₃'ü takip eden önermede (VP₄) IIP₁₂¹⁷, IIP₃₈ ve IIL₂'ye atıfta bulunarak bedeninin bütün hallerine dair açık ve seçik bir bilgi edinebileceğimizi kanıtlar. Spinoza'nın çıkarımı şu şekilde analiz edebiliriz:

- (1) Duygular bedene ait bire bir olmayan fikirlerden kaynaklanır.
- (2) Bedenin her durumuna dair bire bir fikir elde edebiliriz (IIP_{12,38}), (IIL₂).
- (3) O halde bedene ait her tutkunun birebir fikrini elde edebilir ve bu tutkuyu etkin olduğumuz bir duyguya dönüştürebiliriz.

(2)'nin dayandırıldığı IIP₁₂'de bedende zihin tarafından algılanmayan bir şeyin bulunamayacağı, IIP₃₈'de bütün şeylerde ortak ve eşit olarak

¹⁷ Burada VP₄'ün Türkçe çevirilerinde önemli bir hatanın bulunduğunu hatırlatmak gerekiyor. Spinoza bu önermenin kanıtlanmasında IIL₂ ve IIP₁₂'ye gönderme yaparken bu göndermeler Çiğdem Dürüşken tarafından Türkçeye "II. Bölümün 13. Önermesine düşülen Nottan sonraki 12. Önerme ve 2. Yardımcı Önermeye göre", Aziz Yardımlı tarafından "Bölüm 2. Önerme 12 ve Önerme 13'ten sonraki Yardımcı Önerme" şeklinde, Hilmi Ziya Ülken tarafından ise "Önerme 12 ve Lemma 2, Önerme 13 un scolie'sinden sonra, Bölüm II" şeklinde çevrilmiştir. Hilmi Ziya'nın yorumsuz çevirisinden Önerme 12'nin Önerme 13'e düşülen nottan sonra mı geldiği yoksa burada doğrudan ikinci bölümdeki 12. Önermenin mi kastedildiğini anlamak mümkün değildir. Çiğdem Dürüşken'in çevirisi ise daha açık olsa bile hatalıdır. Spinoza burada "II. Bölümün 13. Önermesine düşülen Nottan sonraki 12. Önermeye" değil doğrudan II. Bölümün 12. Önermesine gönderme yapmaktadır. Aziz yardımcı ise atfın bu kısmını doğru çevirmiş fakat "Önerme 13'ten sonraki 2. Yardımcı Önerme" olarak çevrilmesi gereken yeri "Önerme 13'ten sonraki 2. Yardımcı Önerme" şeklinde çevirmiştir. Metnin Latince ve İngilizcesi şu şekildedir: "per prop. 12. et lemm. 2. quod habetur post schol. prop. 13. P. 2." (Lat.), "Pr 12 and Lemma 2 which comes after Sch. Pr. 13, II". Curley ve Bennett ise bu karışık ifadelerden kaçınarak referansı doğrudan IIP₁₂'ye yapılmış gibi almıştır.

Latince metin için bk. <http://users.telenet.be/rwmeijer/spinoza>. Bennett'in Early Modern Texts'i için bkz. <http://www.earlymoderntexts.com/authors/spinoza>. Ayrıca bkz. (Spinoza, 2004).

bulunan bir şeyin ancak upuygun bir şekilde kavranabileceği, IIL2'de ise bütün cisimlerin bir ve aynı sıfatın altında yani yer kaplama sıfatı altında kavranmaları bakımından ve değişik ölçülerde hareket halinde bulunabilmeleri bakımından örtüştüğü söylenmektedir. Bu önermelerden çıkan sonuç ise beden her ilişkisi yer kaplama niteliğine sahip olduğundan beden her durumuna dair bire bir fikir elde edebileceğimizeyizdir.

Peki IIL2'de bahsedildiği şekliyle bütün cisimlerde ortak olan yer kaplama niteliği upuygun bir şekilde kavrandığında elde ettiğimiz fikir mutlak tözün yer kaplama niteliğinin kendisi ile mi ilgilidir yoksa bu tözün yer kaplayan her türlü tikel tarzıyla mı ilgili? IIL2'den anlaşıldığı şekliyle nesnelere ortak olan şey yer kaplama sıfatının altında *kavranılmalarıdır* nesnelere yer kaplama sıfatına ait şeylerin ortak olduğu değil. Nitekim nesnelere yer kaplama sıfatına ait şeylerin ortak olduğunu düşünseydik bu durumda, bir tarzı diğerinden ayıran şey onu oluşturan parçacıkların kompozisyonun başka bir tarzından farklı olması olduğundan, tözün farklı modifikasyonları olmaları bakımından tarzların bireyselliklerinin bir anlamı kalmazdı. Dolayısıyla bu çıkarımdaki hata Bennett'in öne sürdüğü gibi (Bennett, 1984, s.305, 336) basit bir "yapıyoruz'dan yapabiliriz'e"¹⁸ atlamadan değil, tümel-tikel kavrama arasındaki bir karışıklıktan kaynaklanmaktadır. Spinoza IIP24'te bizi bu tür bir karışıklığa karşı açıkça uyarır:

İnsan bedenini oluşturan her bir kısmın bilgisi Tanrı'da, sadece *insan bedenine* dair fikre, yani insan zihninin doğasını kuran fikre sahip olduğu için değil, *şeyler hakkında pek çok fikre* sahip olduğu için vardır. Bu yüzden insan zihni insan bedenini oluşturan kısımların bire bir bilgisini içermez.

Bu önermeden çıkan sonuç şudur: Nasıl Tanrı'nın zihninde sadece insan bedeninin tümel fikrinin bulunması insan bedenini oluşturan her bir kısmın bilgisine sahip olması için yeterli koşul değilse aynı şekilde insanın zihninde yer kaplama niteliğinin tümel fikrinin bulunması yer kaplama sıfatına sahip her duygulanışın upuygun bilgisinin elde edilmesi için yeterli

¹⁸ "We do, so we can." Bennett'in kastettiği, Spinoza'nın IIL2'de sadece iki ortak nitelikten bahsederken VP4'de beden her bütün durumlarına atlaması, yani IIL2'deki iki niteliğe dair bire bir fikir *elde etmemizden* hareketle bütün bedensel durumlara dair bire bir fikir *elde edebileceğimizi* iddia etmesidir. Başka bir deyişle Bennett'e göre bu çıkarım "Eğer bir tür şeyi yapabiliyorsak, yaptığımızdan daha çoğunu da yapabiliriz." şeklinde bir önermeyi varsaymaktadır.

koşul değildir. Dolayısıyla IIL2’de ifade edildiği şekliyle bütün cisimleri yer kaplama niteliği altında kavramamız beden her ilişkisine dair bire bir fikir elde edebileceğimiz iddiasını geçerli kılmaz.¹⁹ “Aklın temelleri [ortak mefhumlar]²⁰ her şeyde ortak olan özellikleri açıkladığı halde, *tekil olan hiçbir şeyin özünü açıklamayan* kavramlardır aslında” (IIP44C2D).

Buna ek olarak Rocca Spinoza’nın bire birlik tanımı içinde insanın bire bir idealar elde edip edemeyeceği konusunda Spinoza’nın ciddi bir problemle karşı karşıya kalacağını ifade eder.²¹ Rocca’nın dikkat çektiği nokta şudur: *X*’in bire bir ideasını elde etmek *X*’in bütün nedensel öncüllerini bilmeyi gerektirir. Fakat *X*’i ortaya çıkaran nedenler sonsuza kadar gittiğinden ve insan zihni Tanrı’nın zihninin aksine sonlu bir tarz olduğundan sonsuz bir nedenler zincirini kavraması mümkün değildir. Dolayısıyla insan zihninin bütün şeylerde ortak olan ve doğrudan kavranan şeyler dışındaki herhangi tikel bir durumda bire bir idea elde etmesi mümkün değildir.²²

3. Duygularla Yaşamın “Daha Spinozacı” Bir Yolu

Peki *Ethica*’da duyguların üzerinden gelmek için çeşitli yöntemler salık veren, yukarıda gösterildiği gibi birçok mantıksal hata içeren önermeler yalnızca Spinoza’nın dikkat dağınıklığının birer ürünü müdür yoksa daha özel nedenler mi söz konudur bu noktada? Daha özel sebepler altında çeşitli psiko-dinamik ve konjonktürel nedenler sayılabilir elbette.²³

¹⁹ Bire bir ideaların mümkünlüğü konusunda güncel bir tartışmada bir şeyin bire bir ideası o şeyi ortaya çıkaran sonsuz nedenler zincirinin kavranmasını gerektirdiğinden ve sonlu insan zihninin sonsuz bir şeyi kavrayamayacağından dolayı insanın bire bir idealar edinebileceğini savunan Della Rocca’ya karşı (1996) Eueen Marshall (2014), sonlu tarzların bire bir fikrini elde edemesek bile kendiliğinden upuygun kavranan Tanrı ve onun sonsuz sıfatları aracılığıyla bu sıfatlardan çıkarsanabilecek tarzlara ait upuygun idealar edinebileceğimizi savunur. Fakat burada gösterildiği şekliyle Spinoza’nın argümanındaki karışıklık Marshall’in savunusunu da dayanaksız kılmaktadır.

²⁰ Spinoza burada “aklın temelleri” ifadesini IIP38’e gönderme yaparak kullanır. Söz konusu önerme ortak mefhumların açıklandığı önerme olduğun Spinoza buradaki ifadeyle ortak mefhumları kastetmektedir.

²¹ Rocca, 1996, s.183, 29. not. Rocca’ya karşı bir cevap denemesi için bkz. (Marshall, 2014)

²² Rocca’nın argümanı tartışmaya açık olsa bile IIP11C1, IIP25, IIP27 ve IIP29C1 açıkça Rocca’nın argümanını destekler görünmektedir.

²³ Psiko-dinamik gerekçelendirmelerin ilki Nietzsche’nin Spinoza eleştirisinden hareketle ortaya konulabilir. Bu açıklamaya göre Spinoza güçsüz, kırılabilir, zayıf ve kendine güveni olmayan bir kişilik olduğundan, ortaya koyduğu düşünceler ve yöntemle bu kırılabilirliği gizlemeye çalışmıştır. Erken modern dönem felsefesine ait bir saplantı olan duyguların etkisinden Tanrı’nın bahsettiği anlama yetisinin kudreti aracılığıyla kurtulunabileceği dü-

Fakat bu makalede asıl konumuz bu değildir. Ayrıca bu türden bir sorununun cevabının bulunup bulunamayacağı, dahası böyle bir sonun anlamlı olup olmadığı dahi belli açılardan tartışmaya açıktır.

Bir duygunun ancak kendisine zıt ve daha güçlü başka bir duygu tarafından bastırılacağı göz önüne alınırsa Spinoza'nın güçlü Kartezyen ve Stoacı izler taşıyan inanç formasyonuna dayalı “ayırma ve birleştirme” yöntemini “daha Spinozacı” bir karaktere kavuşturmak için şu şekilde değiştirebiliriz: *Bir duyguyu bastırmak için o duygunun kaynaklandığı inancı veya inançları dışlayacak yeni inançlar edinmek için kişi kendini sürekli yeni karşılaşmalara zorlamalıdır.* Bu Spinoza'nın “benim ilkelerime ve hayat tarzıma en uygun düşünüş yaşam şekli” diyerek nitelediği yaşama biçiminin özüdür çünkü Spinoza'ya göre insan birçok etkilenme biçimine açık bir hayat yaşamalı, kedere düştüğünde başka bir etkilenmeye bırakabilmelidir kendisini (IVP45C2S). Söz gelimi varlık gücünü azaltan bir duygulanışın etkisinde bulunan bir kimse düşünemez durumda olduğundan kendini sahile çıkıp yürüyüş yapmaya, havuza gitmeye yahut neyi yapmaya kabilsen onu yapmaya yönlendirmedeği sürece söz konusu duygunun etkisinden çıkamaz.

şüncesi, yaşamının da elverdiği üzere duygusal olarak incinmiş ve kabuğuna çekilmiş bir karakter olan Spinoza'nın yazılarında kendini tam oturmamış bir maske olarak beşinci bölümde göstermektedir. Nietzsche'nin bu incelemesinin bir kritiği için (Atbakan, 2017)'ye bakılabilir. Konjonktürel bir gerekçelendirme ise Spinoza'nın neredeyse çağdaşı olan, metafizik argümanları Spinoza'nunkiler ile birçok açıdan örtüşen Lucillio Vanini gibi bir örnek düşünüldüğünde Spinoza'nın “en yüksek erdem olarak saf Tanrı sevgisi” ve “doğanın düzeni içinde insan aklının duygularına hakim olması” gibi temleri kullanarak düşünsel konjonktürde varolabilmeyi, dikkate alınmayı, en azından infaz edilmemeyi amaçladığı öne sürülebilir. Spinoza'nın birçok mektubunda bu korku gizliden sezilir. Örneğin Spinoza'nın Jacob Ostens'e yazdığı tahmini 1671 tarihli mektubunda Spinoza'nın Descartes'i Vanini ile karşılaştırıp acımasız ifadelerle itham eden Voetius'tan haberdar olduğunu görürüz. *Tractatus Theologico-Politicus*'dan “kurnaz ve zeki bir ateistin yazdığı, gizli argümanlarla ateizm propagandası yapan” bir metin olarak bahsedilen bir mektuba yazdığı cevapta Spinoza şöyle der: “Bu tutum beni şaşırtmıyor çünkü Voetius'da zamanında Descartes'a böyle çamur atmıştı ve iyi insanların başına çokça gelen bir şeydir bu.” Daha enterasan durum Spinoza'nın bu ifadeden sonra *Ethica*'nın beşinci bölümünde ortaya konulan Tanrı'nın en yüksek iyi olduğunu ve özgür bir ruhla sevilmesi gerektiğini ifade eden düşüncelere sahip birinin nasıl olup da dini reddeden biri olarak görülebileceğini anlayamadığını söylemesidir (Ep.43). Evrenin yaratıldığı savını reddedip panteist/ateist bir evren tasavvurunu savunan İtalyan papaz Lucilio Vanini 1618 yılında Kilise tarafından ateistlikle, kafirlikle ve “başka suçlardan” itham edilerek 1619'da dili koparılmış, yakılarak infaz edilmiş, cesedinin külleri havaya savrulmuştu (Clarke, 2016, s.7,72). Adriaan Baverland'in Spinoza'nın ölümünden bir yıl sonraya tarihlenen (1678) bir kitabında Spinoza, Spinoza'nın Amsterdam'daki yakın çevre dostlarından Adriaan Koerbagh, Hobbes ve Vanini'den benzer kafaya sahip ateist düşünürler olarak bahsedilir (Lavaert & Scrödes, 2017, s.281). Erken modern dönem batı felsefesinde ve toplumunda duygu teorisinin yeri için bkz. (James, 1997).

Kederden arta kalan varlık gücüyle kendini yeni bir karşılaşmaya itmek insanın kendini yeni karşılaşmalara zorlaması demektir.²⁴

İnanç ile duygu arasındaki bu bağdan hareketle “zorunluluğun farkına varma” yönteminin bir duyguyu ancak, o duyguyu ortaya çıkaran inançlardan birini veya birkaçını dışlaması durumunda dizginleyebileceğini veya ortadan kaldıracabileceğini görebiliriz. Yaşadıkları keder verici duygunun zorunluluğunun farkında olan birçok trajedi kahramanının durumunda da gördüğümüz üzere zorunluluğun algılanması sonucu elde edilen inançlar belli bir duygunun kaynaklandığı inançları dışlayacak kadar güçlü olmayabilir. Böyle bir durumda zorunluluğu algılamanın sözkonusu duyguyu ortadan kaldıramayacağı açıktır. Birinin zorunluluğun algısıyla edindiği duygu o kişinin inanç ağıyla (*belief network*) ve bedeninin karakteristik yapısıyla ilgili bir durumdur (IIIP51). Bu nedenle yaşanmakta olan keder verici bir durumun zorunluluğunun algılanışı bir kişide bu durumu daha çekilmez kıldırken bir başkasında yaşanan kederli durumun dizginlenmesiyle sonuçlanabilir.

“Upuygun fikirler elde etme” yöntemi ise önermesel olarak muğlak bir temele dayansa bile, insanı mahkûm eden tutkulara Spinozacı çerçevede sunulabilecek en etkili çare en nihayetinde *bedenimizin özüne dayanan inançlar şeklinde anlaşıldığı müddetçe duygulara dair upuygun ve sağlam bilgi edinmek* olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi duyguların upuygun bilgisi doğrudan bedenün özü olan etkilenme gücüne dair sabit inançlar şeklinde anlaşıldığında Spinoza'nın inanç ve arzu temelinde yükselen duygu teorisiyle daha tutarlı bir terapi yöntemi elde edebiliriz. Sonuçta her türlü sabit inanç duygusal dalgalanmalardaki yükseliş ve inişlerin daha az keskin olması manasına geldiği için bedenün özüne değil de bir dış nesneye dayansa bile sınırlı bir süre için sabit olan bir inanç yine de

²⁴ Spinoza'nın duygu teorisi ile idea kuramı arasındaki bağa ilişkin söylediklerimizi göz önünde bulundurarak ifade edecek olursak, bir duyguya yol açan şey bedene ait bir durumu doğrulayan bir inanç grubu olduğundan belli bir duygunun ortadan kalkmasının tek yolu o duyguyu ortaya çıkaran inançlardan birinin veya birkaçının dışlanmasıdır. Fakat yukarıda bir inancın ancak inancın içerdiği olumlama veya olumsuzlamayı dışlayabilecek bir başka inanç ile değişebileceğini görmüştük. Dolayısıyla bir inancın değişebilmesi için bedenün o inancı etkileyen yeni bir karşılaşma yaşamış olması zorunludur. Güncel inanç-arzu teorisinin diliyle söyleyecek olursak kişiyi yeni bir arzuya yönlendirecek yeni bir inanç ancak ve ancak sisteme yeni bir bilginin girmesiyle mümkündür (Reisenzein, 2009a, s.8).

tavsiye edilebilir. Spinoza da duygulara dair upuygun fikirler elde etmenin çok zor olduğunu belirterek bu kudrette olmayan insanlara bu yolu salık vermektedir:

Bu yüzden duygularımız hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığımızda bizim için en iyisi, doğru bir yaşama şekli tayin etmek, başka deyişle *kesin davranış kuralları belirlemek* ve bu kuralları hafızamıza emanet edip yaşamda sıkça karşılaştığımız *belirli durumlarda onlara başvurmaktır* (VP10S).

Tarih boyunca varolmuş ve bugün de günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz birçok insanın hayatlarını üzerine kurdukları her türden sabit inancın bu işlevi gören sabit inançlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan Spinoza kedere neden olmadığı ve sükûnetli bir ruhsal hayat sunduğu müddetçe sabit inançlar arasında niteliksel bir fark görmemektedir. Bu çerçevede içinde bir sabit inancı diğerinden daha değerli kılan tek etken onun kudreti, yani çeşitli farklı durumlarda sevinci ne kadar koruyabildiğidir. Şaşımaktan daima korkması, ontolojik güvenliğini sağlamak için her daim “bilinen”in yanında olması, alışkanlıklardan ibaret bir yaşam sürmesi aslında gündelik insanın; belki de insan olmanın en basit ve temel seviyesinden, yani fiziksel dünyanın bir parçası olmasından kaynaklanan ruhsal dalgalanmaların önünde savunmasız kalmamak için kendince kurduğu, belli bir süreye tabi olmak üzere sabit inançlarla inşa edilmiş bir mevzidir. Dolayısıyla geçiciliğe mahkûm bu tür sabit inançlar insanın doğası gereği varolur.

Kadim “*Kendini tanı!*” sözünün tam da bu çerçevede “Hayatını kuran inançlar dış nedenlere değil kendi değişmez doğana dayansın!” şeklinde Spinozacı bir yorumu yapılabilir. Fakat burada eklenmesi gereken bir başka nokta, hiçbir duygunun salt tek bir inançtan kaynaklanmadığıdır. Spinoza’ya göre zihin, bedeni etkileyen bütün karşılaşmaların *cogitatio*daki karşılığı olan total bir fikir ağından ibarettir. Spinoza’ya göre bir dış nedenin gücü bizim bedenimizin ne kadar bölümünü etkilediği ile ilgilidir. Dolayısıyla aslında bir duygunun temelinde aslında tek bir fikir veya inanç değil zihni kuran bütün bir fikir ağı veya bu ağın belli bir kısmı vardır. Fakat Spinoza’ya göre insan kendi kudretini sonsuzca aşan bir dış nedenden kaynaklı, etkisinden bütünüyle kurtulamayacağı duygular yaşayabilir (IVP3). Aslında bu durumda gerçekleşen şey bu nedenin etkilediği fikir ağını insanın çözümleyememesi, yani anlamayamamasıdır çünkü “zihin

ancak anladığı ölçüde etkindir” (IVP28). Örneğin ailesinden nefret eden biri “aile” ile karşılaşması çok geniş bir fikir ağına sahip olduğundan bu nefretini hiçbir zaman tam anlayamayabilir ve nefretinden de hiçbir zaman kurtulamayabilir.²⁵ Dolayısıyla VP₃'te ifade edilen “açık ve seçik bilgi oluşturma” meselesini duyguların objesi ile kaynaklandığı inançlar arasındaki bağlantının üzerine düşünerek kendi doğamıza dair bilgi edinmeye çalışmak ve keder verici duygular yaşadığımızda kendimizi yeni karşılaşmalara yönelterek duygunun objesine dair yeni inançlar elde etmeye çalışmak şeklinde anladığımızda Spinoza'nın duygu teorisiyle *Ethica*'nın beşinci kısmında sunulandan daha tutarlı bir terapi yöntemi sunmuş oluruz. Hatta dünya tarihindeki birçok vaka, anlatı ve sanat eserleri de insanların duygularını yönlendirmek için yüzyıllardır bunlardan başka bir şey yapmadığının birer göstergesi olarak okunabilir.

V. Sonuç Yerine

Bu makalede Spinozacı çerçeveye içinde insanın davranırken elinde duygulardan ve bu duyguları besleyen arzu/inanç komplekslerinden başka bir şeyin bulunmadığını ve irade ile aklın Kartezyen veya Platonik manalarıyla bu resimde yerleri olmadığını gördük. Her ideanın bir olumlama içerdiği düşüncesinden hareketle, bütün insan edimlerinin *konatif inanç* ya da *konatif olumlama* olarak adlandırılacak bir tür inanç/olumlama içerdiğini gördük. Daha sonra, *Ethica*'nın son kısmında sunulan terapi yöntemlerinin ya makalenin önceki kısımlarında sunulan kavramsal şemayla çeliştiği yahut da sunulduğu argümanların mantıksal olarak geçersiz olduğunu gördük. Makalenin son kısmındaysa bu terapi yöntemlerini önceki kısımlarda sunulan kavramsal çerçeveyi göze alarak revize ettik.

Proust'un ifadesiyle,²⁶ “Zihnin, düşüncenin ve kalbin en ufak bir değişikliği gerçekleştirilemeyen, sonradan hayatın biz nasıl olduğunu bile anlamadan, kolayca hallediverdiği meselelerin bir tekini bile çözemeyen

²⁵ Kendisiyle yapılan bir röportajda “Hayatımın tamamı din problemleriyle mücadele etmekle geçti.” diyen Ingmar Bergman'ın veya tarihteki en önemli ateist filozoflardan biri olan Hume'un hayatı dikkate alınarak bu nokta örneklendirilebilir. Çocukluğunda taşra papazı babasıyla çok çetrefilli ve kendi deyişle “aşırı talepler ve suçluluk duygusuyla dolu” bir ilişkisi olan Bergman, kökleri bu ilişkilerde yatan Tanrı, ölüm, umut, sevgi ve bağışlanma gibi temalardan filmlerinde bir türlü başını alamamıştır. Benzer bir şekilde püriten bir ailede büyüyen Hume da hayatı boyunca teolojik meselelerin üzerinde kurduğu psikolojik baskıdan hayatının büyük bölümünde kurtulamamıştı.

²⁶ 2017, s. 82.

güçsüzlüğü” Spinoza için merkezidir ve Proust’un hayatın biz farkında olmadan meseleleri halletmesiyle anlattığı, yeni karşılaşmaların eski duyguyu dışlamasından başka bir şey değildir.²⁷ “Kalıcılık ve süreklilik hiçbir şeye bağışlanmamıştır, [tinin sevinçleri yahut] acıya bile”.²⁸ Spinozacı çerçevede insanın en temel hali, arzular ve bu arzuların kaynaklandığı *konatif inançlar*la devinen, dünyanın çok değişkenli karşılaşma alanında her an kırılanaşabilecek alışkanlık duvarları örmekten ibaret bir varoluştur. “Yaptığımız şeyleri ister zorunluluktan isterse özgürce yapıyor olalım, her halükârda umudun ve korkunun güdümündeyizdir”.²⁹

Kaynaklar

- Atbakan, U. (2017). Nietzsche'nin Spinoza'ya Yönelik Eleştirisi: 'Güç İstemi' Contra 'Conatus'. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 34, 61-76.
- Baker, U. (1997). Spinoza: Hayatın Geometrisi. *Virgöl*, 1, 61-63.
- Bennett, J. (2010) Benedict Spinoza. *Ethics Demonstrated in Geometrical Order*. <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/spinoza1665.pdf> (Çevrimiçi: 29.10.2010)
- Bennett, J. F. (1984). *A Study of Spinoza's Ethics*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Clarke, D. M. (2006). *Descartes: A Biography*. New York: Cambridge University Press.
- Curley, E. (1988). *Behind the Geometrical Method*. New Jersey: Princeton University Press.
- Davidson, D. (2000) Spinoza's Causal Theory of Affects. *Desire and Affect: Spinoza as Psychologist* (ed. Y. Yovel). New York: Little Room Press, 95-113.
- Descartes, R. (1994). *Philosophical Writings of Descartes*, vol 1 (trans. J. Cottingham, R. Stoothoff, M. Murdoch). New York: Cambridge University Press.
- Frijda, N. H. (2000). Spinoza and Current Theory of Emotion. *Desire and Affect: Spinoza as Psychologist* (ed. Y. Yovel). New York: Little Room Press, 235-264.
- Gilbert, D. T. (1991). How Mental Systems Believe, *American Psychologist*, 42 (2), 107-119.

²⁷ “Uyaranlardan mümkün olduğunca fazla yollardan ve tarzlardan etkilenmeyi başarmak.” (Baker, 1997, s. 63)

²⁸ (Proust, 2017, s.197)

²⁹ Ep.75. Aynı şeyi ifade eden bir cümle Ep.76'da bulunur.

- Green O. H. (1992) The Belief-Desire Theory of Emotions. Green, O. H. *The Emotions*. Dordrecht: Springer.
- Hampshire, S. (2005). *Spinoza and Spinozism*. New York: Oxford University Press.
- James, S. (1997). *Passion and Action: The Emotions in Seventeenth-Century Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Jarrett, C. (2000). Teleology and Spinoza's Doctrine of Final Causes. *Desire and Affect: Spinoza as Psychologist* (ed. Y. Yovel). New York: Little Room Press, 3-23.
- Kisner, M. (2008). Spinoza's Virtuous Passions. *The Review of Metaphysics*, 61 (4), 759-783.
- Kisner, M. (2011), *Spinoza on Human Freedom: Reason, Autonomy and the Good Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavaert, S. & Scrödes, W. (2017). *The Dutch Legacy: Radical Thinkers of the 17. Century and the Enlightenment*. Boston: Brill.
- Lenman, J. (1996). Belief, Desire and Motivation: An Essay in Quasi-Hydraulics. *American Philosophical Quarterly*, 33 (3), 291-301.
- Lenz M. (2013). Ideas as Thick Beliefs: Spinoza on the Normativity of Ideas. *Contemporary Perspectives on Early Modern Philosophy* (eds. M. Lenz & A. Waldow). Dordrecht: Springer.
- Lenz, M. (2012). Intentionality without Objectivity? Spinoza's Theory of Intentionality. *Intentionality* (ed. A. Salice). Munchen: Philosophia Verlag, 29-58.
- Lin, M. (2009) The Power of Reason in Spinoza. (Ed. O. Koistinen) *The Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lord, B. (2010). *Spinoza's Ethics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Marshall, C. (2012). Destroying Passions with Reason. *Philosophy and Phenomenological Research*, 85 (1), 139-160.
- Marshall, E. (2013) *The Spiritual Automaton: Spinoza's Science of the Mind*, New York: Oxford University Press.
- Marshall, E. (2014). Man is a God to Man: How Human Beings Can Be Adequate Causes. *Essays on Spinoza's Ethical Theory* (eds. M. Kisner & A. Youpa). New York: Oxford University Press.
- Matson, W. I. (1994). Spinoza on Beliefs. *Spinoza on Knowledge and the Human*

- Mind* (eds. Y. Yovel & G. Segal). Leiden: E. J. Brill.
- Proust, M. (2017). *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* (çev. R. Hakmen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Reijen, M. V. (2011). Spinoza'nın Psikoloji Felsefesi: Ruh Hazır, Ten Güçlü Olmasa. *Spinoza Günleri 2* (ed. C. B. Akal & R. Ergün). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Reisenzein, R. (2009a). Emotions as Metarepresentational States of Mind: Naturalizing the Belief-Desire Theory of Emotion. *Cognitive Systems Research*, 10 (1), 6-20.
- Reisenzein, R. (2009b). Emotional Experience in the Computational Belief-Desire Theory of Mind. *Emotion Review*, 1 (3), 214-222.
- Rocca, M. D. (1996). *Representation and Mind-Body Problem in Spinoza*. New York: Oxford University Press.
- Rocca, M. D. (2003). The Power of an Idea: Spinoza's Critique of Pure Will. *Noûs*, 37 (2), 200-231.
- Sandler, R. (2005). Intuitus and Ratio in Spinoza's Ethical Thought. *British Journal for the History of Philosophy*, 13, 73-90.
- Soyarslan, S. (2014). From Ordinary Life to Blessedness: The Power of Intuitive Knowledge in Spinoza's *Ethics*. *Essays on Spinoza's Ethical Theory*. (eds. M. Kisser & A. Youpa). New York: Oxford University Press.
- Spinoza, B. (1966) *The Correspondance of Spinoza* (trans. A. Wolf). New York: Russell & Russell.
- Spinoza, B. (1985). *The Collected Works of Spinoza* (trans. & ed. E. Curley). New Jersey: Princeton University Press.
- Spinoza, B. (2002). *Complete Works of Spinoza* (ed. M. Morgan, trans. S. Shirley). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Spinoza, B. (2004). *A Spinoza Reader: The Ethics and Other Work* (trans. & ed. E. Curley). New Jersey: Princeton University Press.
- Spinoza, B. (2014). *Ethica* (çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Spinoza, B. (2014). *Ethica*. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Alfa Basın Yayım.
- Spinoza, B. (2014). *Mektuplar* (çev. E. Ayhan). Ankara: Dost K. tabevi.
- Spinoza, B. (2009). *Törebilim* (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Steinberg, D. (2005). Belief, Affirmation, and the Doctrin of *Conatus* in Spinoza. *The Southern Journal of Philosophy*, 43, 147-158.

Tóth, O. I (2016). Inherence of False Beliefs in Spinoza's Ethics, *Society and Politics*, 20, 74-94.

Öz: Duygular arzu ve inanç ikili ayağı üzerinde varolan yönelimsel mental durumlardır. Spinoza'nın idea kuramının bir tür inanç kuramı olduğu iddiası birçok filozof tarafından savunulmuştur fakat Spinoza'nın genel idea kuramının bir parçası olan duygu teorisine gelindiğinde bu nokta genellikle göz ardı edilmiştir. Bu makalede Spinoza'nın idea kuramı ile inanç kavramı arasındaki ilişkiyi ele alarak Spinoza'ya göre her duygunun en temelde bir tür inanç ve arzudan doğduğunu göstermeye çalışacağız. Ayrıca Spinoza'nın duyguları dizginlemek için *Ethica*'nın beşinci kısmının başında öne sürdüğü terapi yöntemlerinin geçersizliğini göstermeye çalışacak, *Ethica*'nın ilk dört kısmından hareketle sunduğumuz duygu teorisinin yardımıyla bu terapi yöntemlerinin "daha Spinozacı" versiyonlarını sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, duygu, idea, olumlama, arzu, inanç, duygulanım, özgürlük.

